

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΓΕΙΑΣ

Ιωάννης Πετρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Π.Τ.Δ.Ε. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μια δόξη θεωρίας μπορεί να αποδειχθεί ωφέλιμη για τον ερευνητή. (Ακόμη και για όσους από μας αποκλείουν τη διατύπωση θεωριών στον συγκεκριμένο χώρο της αρχαιολογίας και της φιλολογίας, η στάση αυτή βασίζεται, σε τελευταία ανάλυση, σε κάποια θεωρητική υπόθεση.) Στο τελευταίο αυτό αφιέρωμα με θέμα τη μαγεία, η Αρχαιολογία επιχειρεί να βαδίσει προς ακόμη πιο θεωρητικές κατευθύνσεις απ' όσο στο προηγούμενο τεύχος¹ και να εξετάσει μερικά τουλάχιστον από τα γενικότερα ζητήματα που σχετίζονται με τη μελέτη της μαγείας, ελληνικής και ξένης, ανά τους αιώνες.

Ο πρώτος θεωρητικός της μαγείας στη δυτική παράδοση ήταν ο Γοργίας (5ος αι. π.Χ.), ο οποίος, στο ρητορικό παίγνιό του *Ἐλένης ἐγκώμιον* (§10), διέτυπωσε κατά παρέκβαση τα εξής: οι επιωδές ανήκουν σ' ένα ευρύ φάσμα τεχνών, δηλαδή τεχνασμάτων, που με τη σειρά τους υπάγονται στη σύνθετη κατηγορία της γοητείας και της μαγείας². Οι επιωδές, προσθέτει μειωτικά, λειτουργούν στη σφαίρα του ψεύδους και της ψευδαίσθησης (*«αἱ εἰσι ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπάτηματα»*)³. Την ίδια περίπου εποχή η υποκρατική πραγματεία περί επιπληγίας (*περὶ ἰερῆς νοούσου*, §2) προέβαλε τη θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα στην επιστημονική ιατρική και τις «κοινομαντικές» μεθόδους των μάγων. Ο Πλάτων, όπως και ο Γοργίας, μαρτυρεί την ύπαρξη της μαγείας ως τεχνολογίας⁴. Στοχαστές όπως οι

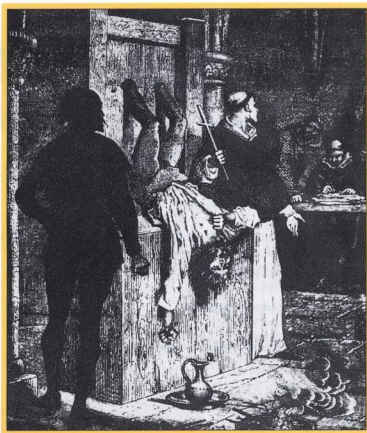
δύο τελευταίοι, ο Πλούταρχος⁵, ο Πλωτίνος⁶ και πολλοί άλλοι προσέγγισαν τη μαγεία μέσα από την ιθαγενή τους (ελληνική) κουλτούρα. Ίσως οι πρώτοι που εξέτασαν, εν μέρει τουλάχιστον, το φαινόμενο αυτό από μία μη αυτόχθονα (εξωτερική) οπτική γωνία ήταν ο Απόστολος Παύλος και οι παλαιοχριστιανικοί Πατέρες. Αυτοί αντιμετώπιζαν συνήθως τη μαγεία ως υπόλοιπιση και πραγματική απειλή – ο Μέγας Κωνσταντίνος μάλιστα θέσπισε νομοθετικά τη διάκριση μεταξύ

λευκής και κακοήθους μαγείας –, ενώ οι θεωρητικοί όροι ανάλυσης (και κατηγορηματικής απόρριψης) της μαγείας και της «δεισιδαιμονίας» εν γένει γίνονταν ολόένα και περισσότερο συνειδητά θεολογικοί και ηθικοί: όλες οι εθνικές λατρευτικές πρακτικές χαρακτηρίζονταν συλλήβδην ως δαιμονικές και ανήθικες⁷. Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν είχαν εξάλλου κανένα λόγο να προχωρήσουν σε πιο λεπτολόγους διακρίσεις ανάμεσα στη θρησκεία και τη μαγεία των εθνικών.

Συνθηματικό μέσο σφραγισμένο για μάγισσες: αποσκευασμένο στον ακρωτηριασμό των γεννητικών τους οργάνων. Από αυστριακό αρχείο: Βλ. Villeneuve, R., *Le Musée des Supplices*, Paris 1982.

Ζωγραφική του Gustave Doré, μέσα του 19ου αι.: Κοινή ανακριτική μέθοδος της Ιεράς Εξέτασης. Ο υποθέμενος μάγος ένωσε φρικτούς πόνους στην πλάτη και αποπροσανατολιζόταν. Εξοσημελιώθη είναι η επίμειξη των Δορκινικών καλογόρων.

Στα μέσα του 19ου αιώνα η κατάσταση άλλαξε. Όπως σημειώνει η Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, η επιστήμη της κοινωνικής ανθρωπολογίας προήλθε κατά μέγα μέρος από την "ανακάλυψη" της μαγείας από βικτωριανούς Βρετανούς και την εν συνέχεια μελέτη των υποτιθέμενων ποιτικών διαφορών μεταξύ μαγείας και θρησκείας. (Θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι μελέτες του Sir Arthur Burnett Tylor και του Sir James Frazer σχετικά με τη μαγεία οδήγησαν στη γένεση της Ανθρωπολογίας, όπως η πραγματεία του Emile Durkheim περί αυτοκτονίας οδήγησε στην επιστήμη της κοινωνιολογίας.) Οι συγγραφείς αυτού του τεύχους θέτουν μερικά από τα κυριότερα θεωρητικά ερωτήματα σχετικά με τη μαγεία, που έχουν απασχολήσει τους ειδικούς κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Για παράδειγμα:

1. Η ίδια η έννοια της μαγείας είναι άραγε οικουμενική και διαχρονική; Ή πρόκειται για υστερο-βικτωριανό νοηματικό κατασκευάσμα μιας (ιμπεριαλιστικής) μεσοάσιας τάξης;
2. Αν η έννοια της διακρίσεως μεταξύ μαγείας και θρησκείας

είναι οικουμενική ή τουλάχιστον *χρήσιμη*, είναι άραγε στατική ή διαφέρει από εποχή σε εποχή και από λαό σε λαό; Η ιπποκρατική *μαγία* διαφέρει ουσιαστικά από την *magia naturalis* της ιταλικής Αναγέννησης ή από τη μαγεία των Ζουλού;

3. Ποιον ορισμό θα μπορούσαμε να δώσουμε στη μαγεία; Πρόκειται για κατώτερη θρησκεία; Για ελαττωματική λογική ή συναισθηματική διεργασία; Για οπισθοδρομική συμπεριφορά ή, όπως υποστηρίζει ο A. Gell, παιδαριώδη φαντασίωση που παραδόξως εμπνέει την τεχνολογική πρόοδο;

4. Πώς αναλύεται η μαγεία; Ως *συμβολικό σύστημα*; Ως *παράσταση* με ιδιαίτερη μορφολογία στο επίπεδο της γλώσσας και των δρωμένων της;

5. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα κατ' εξοχήν δρώοντα πρόσωπα της μαγείας, δηλαδή στον μάγο και τη μάγισσα; (Βλ. τα άρθρα του Στρ. Ψάλτου και του Κ. Μαντά.)

6. Αφού η ίδια η μαγεία θεωρείται, ήδη από τον 5ο αιώνα, τεχνολογία, θα εξαφανισθεί άραγε καθώς η υψηλή τεχνολογία προχωρεί ακάθεκτη προς τον 21ο αιώνα; (Βλ. και πάλι το άρθρο του Gell.)

Ο R. Gordon επισημιάει οσαύτα ένα από τα σοβαρότερα πρακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο αρχαιολόγος και ο ιστορικός που ερευνά τη μαγεία αρχαίων λαών. Επειδή ο πληθυσμός της υπό μελέτη κοινωνίας έχει πεθάνει, ο ερευνητής δεν μπορεί να ανατρέξει σε ντόπιους για πληροφορίες ή διευκρινίσεις. Τα άρθρα που περιέχονται σ' αυτό το τεύχος θα καλύψουν (ίσως το κενό αυτό σε κάποιο βαθμό). Με τη βοήθεια της κριτικής (θεωρητικής) αποστασιοποίησης μπορούμε τουλάχιστον να θέσουμε κι εμείς με τη σειρά μας «νοήμονες» ερωτήσεις σχετικά με τη μαγεία—και τη θρησκεία—αρχαίων αλλά και πιο πρόσφατων κοινωνιών.

Σημειώσεις

1. Αρχαιολογία και Τέχνες 71 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1999), 6 κ.ε.

2. Ο όρος *μαγεία* μαρτυρείται για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα στο έργο αυτό. Βλ. το άρθρο μου «Η Μαγεία, στην Ελληνική Αρχαιότητα», Αρχαιολογία και Τέχνες 70 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1999), 6-7; επίσης, Bremser, J. N., «The birth of the term "Magic"», ZPE 126 (1998), 1-12.

3. Βλ. επίσης Romilly de J., *Magic and Rhetoric in Ancient Greece*, Cambridge, Mass./London, 1975, ιδίως σ. 20.

4. Πλάτωνος Πολιτικός 280c. «μαγευτική [εν: τέχνη]—(με απορρητική σημασία).

5. Περὶ δευσιδαιμονίας 164 Ε κ.ε.

6. Πορφύριου, Βίος Πλωτίνου, 10, 5-9.

7. Βλ. το άρθρο μου «Η Μαγεία στο Βυζάντιο», Αρχαιολογία και Τέχνες 71 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1999), 6-8; επίσης, Τρωϊδός, Στ. Ν., «Μαγεία και Διάβολος από την Παλαιά στη Νέα Ρώμη», ο.π., 9-16.

(Γερμανική); Ευλογησάρα.

16ος αι.:

Αν η κατηγορούμενη ως μάγισσα, παρ' όλο που ήταν σφεγιά δεμένη, επέλεξε στο νερό, κριντόν ενοχή και καταδικάζον στην πυρά. Αν όμως δεν επέλεξε, αποδεικνύον η αθωότητά της— αλλά πνιγτόν.

Λατρευτικό (φυακτήριο) εδωμένο από ξύλο, κορδόνι, σίδερο και πανί. Ζαΐρ, πριν από το 1878: Ο ιερός αυτός κνηγός της φυλής των Κόγκο ηγάρει την κακοήγη μαγεία.

1. Αρχαιολογία και Τέχνες 71 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1999), 6 κ.ε.